

ЄВРОПЕЙСЬКА ЄДНІСТЬ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права Міжрегіональної Академії Управління персоналом

УДК: 339.924:061.1:272-732.2

Раскрыты истоки евроинтеграционных процессов с точки зрения существования дуалистической модели: религиозные нормы и нормы права. Определено содержание регулирующего воздействия религиозных норм и их влияние на общественные отношения. Исследован механизм взаимосвязи права и религии в процессе евроинтеграции. Определены основные детерминанты формирования системы регулирования общественных отношений средствами правовых норм.

Ключові слова: *норми право, правосвідомість, праворозуміння, евроінтеграція, релігійні норми.*

Актуальність теми

Розвиток будь-яких інтеграційних процесів можливий за умови схожості історичних обставин розвитку суб'єктів такої інтеграції, а також їх структурної та змістовної (сутнісної) тотожності. Жодне зближення, а надто взаємопроникнення не може відбуватися у системах, які мають абсолютно різний внутрішній устрій та різні цілі й механізм забезпечення їх досягнення. Говорячи в даному контексті про ЄС, логічним вбачається неможливість інтеграції за умови відсутності спільних витоків цивілізаційності. Підтвердженням цього будуть відносини ЄС і Туреччини, яка в силу власного унікального історичного шляху розвитку абсолютно індиферентна до цивілізаційних цінностей ЄС та загалом Західного Світу, залишаючи в полі власних державних пріоритетів лише рівень економічного добробуту.

Натомість країни ЄС мають багато спільного: історизм появи та розвитку Європи і європейської цивілізації; усталеність економічних зв'язків; єдність релігійних поглядів, що тривалий час забезпечувала і спільність світоглядних орієнтирів різних європейських націй. Саме релігійний фактор багато в чому вбачається тим підґрунтям, базисом, який дав змогу збудувати єдину Європу в силу тотожності аксіологічного виміру сприйняття цивілізаційних орієнтирів розвитку в різних країнах. Більше того, релігія як передвісник права уособлювала в собі систему регуляторів суспільних відносин, ефективність якої може бути доведена через рівень розвитку демократичних процесів, забезпечених правовим полем, що стало багато в чому похідним від норм релігійних.

Саме тому вбачається надзвичайно актуальним дослідити феномен співіснування та взаємовпливу права та релігії в якості детермінанти інтеграційних процесів у ЄС, причому однієї із основних та ключових, з точки зору подальших орієнтирів розвитку даного інтеграційного утворення.

Ступінь наукової розробки теми

Проблематика взаємовпливу та взаємозв'язку права і релігії знайшла своє відображення в працях багатьох вчених, зокрема таких як Бачинін В. О., Калиніна Є. Ю., Мокій А. І., Палій М. В., Путілкин П. А., Фас-тов О. Г. та інші.

Мета статті

Метою даної статті є розкриття сутності феномену інтеграції ЄС з точки зору механізму взаємовпливу права та релігії в якості регуляторів суспільних відносин.

Виклад матеріалу

Інтеграційні процеси в ЄС мають власну історичну ідентичність та унікальність, а також є наслідком більше цивілізаційним ніж суспільно-еволюційним, тобто відбуваються в якості свідомого вибору такої альтернативи подальшого існування європейської цивілізації як інтеграційна єдність. Прикладом того, що такі процеси не є природними, а становлять форму політичного союзу, штучного та в деяких випадках такого, що приносить неоднакову користь усім сторонам, може слугувати Brexit. Коли інтересам більш самоідентичної британської нації стали шкодити загальні інтереси ЄС, то британці проголосували за вихід із ЄС. Але сам факт їх інтеграції, як і інтеграції багатьох інших країн, також пояснювався національними інтересами, коли кожна країна робила свідомий вибір у бік спільного вирішення багатьох соціально-економічних проблем, притаманних повоєнній Європі.

Разом з тим, як вказують Мокій А. І., Яхно Т. П., Бабець І. Г., будь-яка інтеграція відбувається за цілою низкою умов, основними з яких є такі [4]:

- існує необхідність швидкого вирішення соціальних та демографічних проблем або подолання суспільних криз за умови обмеженості ресурсів в одного суб'єкта;

- існує необхідність у швидких темпах зростання добробуту населення за умови операції економічних можливостей;

- існують зовнішні загрози тотожні або спільні для декількох суб'єктів;

- вихідні умови інтеграції вкладаються в рамки праворозуміння та світоглядного сприйняття й аксіологічної оцінки суб'єктами, що беруть участь в інтеграційних процесах.

Отже, не беручи до уваги суто економічні амбіції, або необхідність подолання наслідків руйнівних війн на Європейському континенті, чи прагнення вирішити назріваючі соціальні конфлікти, сконцентруємо

увагу саме на останній умові: єдності підходів до правосприйняття та праворозуміння, оскільки будь-які інтеграційні процеси на регіональному або глобальному рівнях вимагають чіткої правової регламентації, а також створення спільних для всіх членів майбутнього інтеграційного об'єднання рамкових правових норм.

Тут слід навести точку зору Бачиніна В. А., який зазначає, що право як суттєвий елемент соціосфери розвивається і функціонує всередині єдиного континууму «цивілізація-культура». Спроби віднести його тільки до цивілізаційної системи і розглядати в суто інструментальному, службовому аспекті приведуть до виникнення спрощених уявлень. Такими скороченими моделями права переповнені наукові роботи, написані з позицій юридичного позитивізму, де не враховується, що у права, як і у людини, крім матеріальної основи, є і духовна складова. Неможливо не рахуватися з тим, що своїми інституційно-організаційними структурами право входить у соціальне «тіло» цивілізації, а своїм духовним змістом – в аксіологію і семантику культури. Це дозволяє йому не тільки функціонувати в якості якогось соціального механізму, що упорядковує суспільне життя та привносить в неї початок жорсткої зовнішньої дисципліни, а й сприятиме більш повній реалізації життєвих і творчих сил індивідів і спільнот, зростанню ступеня гармонійності суспільної системи [1].

Фактично дослідник характеризує право як якісну ознаку суспільства або системи суспільних цінностей та регуляторів, що склалися в соціумі. Якість таких регуляторів, їх вектор спрямованості та загальні риси і форми практичного втілення свідчать про рівень розвитку культури, а відтак і правової культури та рівня праворозуміння і правової свідомості. У цьому є вихідне призначення системи права в якості загального регулятора суспільних відносин. Але якщо говорити про регулятори, то не лише право виступає таким. Релігійні норми та релігія загалом також є потужним регулятором суспільних відносин, оскільки релігійність - це характеристика духовності нації, соціуму, конкретного індивідуума. А якщо поведінкові модуси особи та суспільної групи фор-

муються на засадах практичного раціонального початку регулювання, який втілюється в праві, та регуляторів, притаманних духовній сфері, тобто релігійних норм, то цілком імовірною є кінцева взаємна інтеграція та трансформація норм релігії в норми права.

Знову ж таки Бачинин В. А. зауважує, що право може розглядатися як: аксіологічна система, що має свої цілі і цінності, на які вона орієнтована, яким служить і які прагне оберігати від руйнувань [1]:

- цивілізований порядок, авторитет влади, свободи громадян, їх права на життя, безпеку, здоров'я, власність, особисту гідність тощо;

- нормативна система, що складається з юридичних приписів, законів, норм, що стоять на сторожі зазначених вище цінностей;

- семантична система, тобто сукупність взаємопов'язаних значень і смислів, не тільки юридичних, а й філософських, релігійних, соціальних, етичних, політичних тощо;

- інституційна система, яка увійшла до складу громадської макросистеми, що виконує свої специфічні функції і взаємодіє при цьому з іншими соціальними інститутами.

Отже, право може не лише формуватися під впливом релігії, а і формувати світоглядні принципи, які, у свою чергу, впливатимуть на сприйняття самої релігії та еволюції релігійних догм і норм, що можна простежити на прикладі таких рухів, як Реформація.

Релігія і право пов'язані між собою взаємовпливом їх елементів (релігійної ідеології і правосвідомості, релігійних (церковних) і світських судів, релігійних та правових норм); одновекторна спрямованість однорідних елементів обох систем на інші соціальні системи і суспільне життя (наприклад, релігії й права на морально-етичні уявлення), взаємне регулювання юридичними і релігійними нормами суспільних відносин; безпосередній взаємовплив неоднорідних елементів релігійної і правової систем (регулювання юридичними нормами релігійної поведінки і відносин, внутрішньоконфесійної діяльності), чи опосередковане (вплив релігійної ідеології на формування правових норм через правосвідомість унаслідок сприйняття правосвідомістю релігійних

уявлень та ідей); взаємодія галузей права з різними сферами релігії (регулювання релігійними і правовими нормами різних сторін церковно-державних відносин, узаконення культових церемоній у різних сферах державного життя тощо). Такі варіанти взаємозв'язків можуть слугувати причиною інтеграції чи дезінтеграції державно-церковних відносин й визначати їх характер: як відносин між державою і панівною церквою, державою і терпимими релігійними організаціями і державою та конфесіями, що переслідуються [7].

У цьому контексті Палій М. В. зазначає, що релігія і право мають настільки сильний філософський зв'язок у контексті аксіологічного та правозастовчого виміру, що треба вести мову не про взаємозв'язок релігії і права, а про міру впливу однієї системи суспільних регуляторів (право) на іншу (релігія) і навпаки. Тоді аналіз механізму залежності права від релігії й інтеграційних процесів, зокрема в ЄС, від католицької церкви буде розкриватися через сприйнятність соціумом тих моделей суспільних відносин, які пропонуються або створюються під обопільним впливом права та релігії [5].

Той факт, що релігійне вчення католицької церкви впливає на світські процеси в окремих країнах, є беззаперечним фактом. Але що стосується інтеграційних процесів у ЄС загалом, то слід відмітити існування великої кількості конфесій, які, маючи власний погляд на релігійні догми, також впливають на політичну волю власних соціумів і відтак на міру інтеграції. Але, безумовно, історизм поширення впливу католицької церкви та навіть участь окремих Пап у процесі Євроінтеграції і декларація виключності християнських цінностей у якості світоглядних орієнтирів єдиної Європи – все це свідчить про досить високий ступінь проникнення релігійних норм як у систему права, так і в аксіологічний вимір сприйняття права.

Так, навіть у країнах з сильним світським фактором ряд писаних норм права і судових рішень носить на собі специфічний відбиток релігійних правил. Це знаходить своє вираження в застосуванні деяких принципів в особистих, професійних, дисциплінарних, бюджетних, податкових та інших сферах.

Наприклад, у Франції священник, який викладає в приватному коледжі або діє при державній лікарні, підпорядковується не директору коледжу або лікарні, а безпосередньо єпископу, який у будь-який момент може відкликати його з установи. У Німеччині платники податків самі, в залежності від їх релігійних переконань – католицьких або протестантських, – розподіляють частину своїх податків на прибуток. У країнах з більш сильним релігійним впливом релігійний фактор у праві може виступати активніше, навіть коли йде мова про встановлення особливих обов'язків тих чи інших індивідів або груп, або про надання їм особливих привілеїв, деякі з яких багатьом сучасникам можуть здатися зайвими. Зокрема, в Іспанії аж до 1976 року священник, який звинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, поставав перед державним судовим органом тільки при наявності попередньої згоди на те місцевого єпископа; при цьому процес проходив у закритому режимі і в разі засудження обвинуваченого термін ув'язнення відбував не в тюрмі, а в монастирі [8].

Безумовно, такі норми поодинокі та іноді вони є даниною історичних традицій або прагненням національної самоідентифікації. Натомість більшість законодавств країн-членів ЄС містить норму, що чітко визначає світський характер державної влади та відмежування церкви від держави. Але для опанування сутності механізму взаємодії релігійних і правових норм, якраз і не обов'язковою є будь-яка правова, нормативна декларація того чи іншого становища церкви як окремого суспільного інституту. Така декларація, навіть законодавче закріплення мають формальний характер і стосуються церкви як інституції та організації. Натомість зв'язок релігійних і правових норм знаходить своє відображення у вимірі формування правосвідомості та сприйняття ціннісних орієнтирів правового регулювання суспільних відносин.

Проблема формування європейської правосвідомості ґрунтується перш за все на розумінні співвідношення особистості і соціуму та сягає своїм корінням епохи середньовіччя, коли зв'язок релігій, а надто церкви,

і соціуму мав найінтенсивніший характер. Домінуюче уявлення про вплив релігії на правосвідомість полягає в тому, що індивід не мислив себе як самостійну особистість, був лише частиною колективу, структурною одиницею певного соціального механізму, стану. Його права, обов'язки, життєва позиція повністю залежали від того, частиною якої суспільної групи він був. Для того щоб зрозуміти основи правосвідомості, необхідно визначити місце тієї чи іншої соціальної структури, її міфологію, тобто розуміння про себе в системі найпростіших морально-етичних уявлень про добро, зло і справедливості, а також її відносини з «іншими», розуміння і прийняття «інакшості», у процесі формування суспільних класів в епоху пізнього середньовіччя. У будь-якому випадку двома загальними елементами для всіх соціальних груп, які об'єднуються в європейське суспільство, були релігія і право [2].

При цьому можна навіть вести мову про релігійність права або про канонічне право, яке було тривалий час регулятором суспільних відносин на теренах Європи. Як вказує Курнакова О. В., соціальна природа таких норм визначається тим, що їх виконання забезпечувалося державним примусом: порушники релігійно-правових приписів піддавалися за рішенням судів смертній карі, тілесним покаранням, тягнули за собою майнову відповідальність. Це були специфічні ознаки права сформованого на засадах католицького віровчення, що відрізняють його від будь-яких інших систем соціальної регуляції, в тому числі і від релігійної системи. З іншого боку, норми такого права тісно переплітаються з релігійними правилами і догматами священних книг; за своєю соціальною природою вони є юридичними нормами і відносяться до правової, а не суто релігійної сфери. Саме тому можна констатувати про наявність нерозривного зв'язку релігійного (церковного) права з державою. Разом з тим релігійні норми залишаються чинним правом лише до тих пір, поки їх виконання забезпечується державним примусом, а міра та необхідність дотримання релігійних норм на пряму залежить від розвитку правової свідомості [3].

Отже, ці два компоненти – релігія і право – створили державу і зцементували суспільство, сформували європейську цивілізацію і культуру. При цьому вони були дуже близькі за змістом і цільовою спрямованістю, а тому тісно пов'язані між собою, один одному не суперечили і змогли стати єдиним фундаментом того культурно-історичного феномена, який отримав назву «Європа», а пізніше став базисом і для інтеграції Європи. Схожість релігійних і правових норм полягають передусім у їхній загальності та універсальності. Мабуть, це основна якість як християнської релігії, так і римського права, яке було загальним регулятором суспільних відносин в Європі епохи середньовіччя і стало вихідним для створення національних правових систем європейських країн [2].

Як у свою чергу зазначає Путілкин П. О., християнські норми, у своїй більшості, не втілюються безпосередньо в правові, але впливають на їх формування. Ця форма найбільш складна, оскільки видається не явною, але значущою для права, враховується у процесі правотворчості і правозастосування. Як відомо, право як явище має дуалістичну природу: політичну і моральну. У своєму першому значенні воно виступає в якості інструменту здійснення державної політики, засоби управління суспільством, способом досягнення політичних цілей. Держава може функціонувати тільки в правовому середовищі, за допомогою законів, встановлюючи в них норми поведінки, які в максимальній мірі сприяють його зміцненню і розвитку. Ці норми в кінцевому підсумку опосередковані через інтереси держави і вони повинні сприятливо позначатися й на громадянах країни. Моральна значущість правових норм полягає в тому, що вони відображають і закріплюють загальноприйняті й необхідні для існування суспільства правила поведінки, висловлюють уявлення суспільства про те, якими мають бути соціальні відносини [6].

Але якими мають бути соціальні відносини, тобто рівень їх справедливості та прийнятності суспільством залежить від світоглядних принципів самого суспільства, що залежить напряму від моральності та рівня етичного сприйняття дійсності суспільством

і кожним окремим громадянином. Формування принципів та ціннісних орієнтирів є прерогативою духовної сфери, надто релігійної.

Саме тому об'єднання Європи, як цивілізаційна ідея, отримала свою підтримку з боку церкви, натомість формат такого об'єднання – соціально-економічна інтеграція – був обраний, виходячи із того правового континууму, що сформувався в Європі. Але при цьому релігійна домінанта аксіологічного виміру європейської суспільної свідомості стала ключовою у процесі формування цінностей майбутнього ЄС.

Висновки

Таким чином, підводячи підсумки дослідження феномену євроінтеграції як одного з проявів синергетичної взаємодії релігії і права, слід акцентувати увагу на декількох аспектах.

По-перше, сама по собі ідея інтеграції або об'єднання Європи має чіткі та історично доведені витоки із релігійного вчення католицтва про створення єдиного суспільного цивілізаційного простору і його захисту під лоном церкви від зовнішніх ворогів.

По-друге, інтеграція стала можливою в силу багатьох спільних рис історичного шляху розвитку європейських країн, серед яких домінування християнської релігії та релігійних догматів і вчення католицької церкви стали визначальним елементом процесу формування світоглядних принципів європейців.

По-третє, суспільний лад та соціальний порядок, які панували в європейських країнах, є системою стійких, цілеспрямовано організованих, тривалих та усталених, але разом із тим тотожних зв'язків між різними елементами соціосфери, які забезпечували єдність світосприйняття та єдність праворозуміння. Це стало запорукою розповсюдження єдиної системи ціннісних орієнтирів на європейському континенті. Але таке розповсюдження відбувалося на базисі морально-етичних уподобань, які, у свою чергу, сформувалися в різних соціумах під впливом єдиної християнської релігії. Згодом вони отримали і зовнішній прояв у вигляді системи норм права. Тож право, яке

АНОТАЦІЯ

Розкриті витоки євро інтеграційних процесів з точки зору існування дуалістичної моделі: релігійні норм та норми права. Визначено зміст регулюючої дії релігійних норм та їх вплив на суспільні відносини. Досліджено механізм взаємозв'язку права та релігії в процесі євроінтеграції. Визначені основні детермінанти формування системи регулювання суспільних відносин засобами правових норм.

SUMMARY

The origins of the European integration process in terms of the existence of a dualistic model: religious norms and the rule of law were disclosed. The content of the regulatory impact of religious norms and their influence on social relations was determined. The mechanism of the relationship of law and religion in the process of European integration was analyzed. The main determinants of the process of social relations regulation system forming by means of the law were disclosed.

представляє собою формалізовані регулятори суспільних відносин, гарантовані та захищені державним механізмом, у своєму аксіологічному вимірі формувалося багато в чому в залежності від релігійних норм, на яких побудована система, що розрізняє і детермінує «справедливість», «рівність», «добробут» як вихідні категорії розвитку європейської цивілізації.

Таким чином, можна стверджувати, що правові та релігійні норми у своєму органічному синтезі та взаємозв'язку через аксіологічний рівень та рівень праворозуміння і сприйняття правової реальності стали необхідним елементом євроінтеграційних процесів. Причому вектори впливу мають обопільне спрямування, що є результатом тривалого історичного періоду панування католицької церкви в Європі як домінанта в регулюванні суспільних відносин у всіх без винятку сферах, у тому числі і в сфері державотворення.

Література

1. Бачинин В.А. Право и религиозные ценности (методологические проблемы социокультурного взаимодействия) / В. А. Бачинин // Российский юридический журнал. – № 5. – 2008. – С. 7-16
2. Калинина Е.Ю. Право и религия как основа формирования европейского средне-

векового правосознания / Е.Ю. Калинина // Юридическая наука. – 2012. – № 3. – С. 4-17

3. Курнакова Е.В. Право и религия / Е.В. Курнакова // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/4009.pdf>

4. Мокій А. І., Яхно Т. П., Бабець І. Г. Міжнародні організації. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 280 с

5. Палій М. В. Значення взаємозв'язку релігії і права : філософсько-правовий аспект / М. В. Палій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. ст. – Донецьк, 2004. – Вип. 1. – С. 3-11

6. Путилкин П. А. Взаимодействие права и религии в регулировании общественных отношений [Текст] / П. А. Путилкин. // Право и государство. – 2010. – № 8. – С. 9-12

7. Релігієзнавство: навчальний посібник. 2-ге вид. / За ред. Мозгово-го Л. І., Бучми О. В. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 264 с.

8. Сандевуар П. Введение в право : [пер. с франц.]. – М.: ИнтраТэк-Р, 1994. – 324с

9. Фастов А.Г. Право и религия в системе нормативного регулирования // Право как ценность и средство государственного управления обществом. Сборник научных трудов. – Волгоград: ВА МВД России. – 2008. – № 5. – С. 228-234.